

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 24 (2010)

Διαβούλευση

John Keane, *The life and death of democracy*

Νίκος Δεμερτζής

doi: [10.12681/sas.909](https://doi.org/10.12681/sas.909)

Copyright © 2015, Νίκος Δεμερτζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δεμερτζής Ν. (2015). John Keane, *The life and death of democracy*. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 24, 159–163. <https://doi.org/10.12681/sas.909>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

John Keane, *The Life and Death of Democracy*, Simon & Schuster, London/ New York/ Sydney/ Toronto 2009, σελ. 958.

Όταν η απάντηση στο ερώτημα 'ποιος παίρνει τι, πότε και πώς' παραμένει ανοικτή και όταν το ερώτημα αυτό τίθεται σε κοινωνικά πλαίσια όπου οι σχέσεις των ανθρώπων ρυθμίζονται με ειρηνικά μέσα, οι ίδιοι νιώθουν ελεύθεροι να δράσουν εντός και εκτός του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος, αντιλαμβανόμενοι τον εαυτό τους ως ίσο με τους συνανθρώπους τους, ή όταν επιδιώκουν την ισότητα συμμετέχοντας με οποιονδήποτε τρόπο σε αποφάσεις που δυνάμει αφορούν ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, τότε μπορεί κανείς με ασφάλεια να πει ότι κινείται εντός του σημασιολογικού πεδίου της δημοκρατίας. Αυτοί ίσως είναι οι ελάχιστοι όροι-προϋποθέσεις για τη δημοκρατία εν γένει, ανεξάρτητα από τη συγκεκριμένη μορφή που έχει ή επιδιώκεται να έχει σε συγκεκριμένες χώρες και σε ορισμένες κάθε φορά εποχές. Επειδή από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, και προπαντός από το τέλος του Ψυχρού, η 'δημοκρατία' έχει καταστεί οικουμενική πολιτική αξία και αδιαμφισβήτητο αίτημα που αξιώνει την πραγμάτωσή του, υπάρχουν φορές που ξεχνάμε ότι στο παρελθόν, σε τρέχοντα χρόνο αλλά και στο μέλλον (ιδιαίτερα εν όψει της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που βιώνουμε) η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν είναι ή μπορεί να μην είναι πάντα ή για τους πάντες ανοικτή. Με άλλα λόγια, ξεχνάμε ότι η υπαρκτή δημοκρατία δεν είναι μια αυτονόητη πραγματικότητα ή μια απροϋπόθετη εκπλήρωση του πολιτικού μας πεπρωμένου, αλλά μια ιστορική κατασκευή, μια επινόηση με την οποία κατά καιρούς ορισμένοι λαοί αποφάσισαν να ρυθμίσουν τα συλλογικά τους προβλήματα. Παλαιότερα οι λαοί αυτοί ήταν λίγοι. Μόλις το 1941, έστω και με όχι αδιαμφισβήτητα επιστημονικά κριτήρια (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=1>), μπορούσε κανείς να εντοπίσει ένδεκα μόνο χώρες σε όλη την υφήλιο το πολιτικό σύστημα των οποίων θα χαρακτηριζόταν δημοκρατικό. Σήμερα, από τις 192 χώρες του κόσμου οι 119 χαρακτηρίζονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δημοκρατικές. Δεν είναι εγγυημένο όμως ότι αυτό θα εξακολουθήσει να συμβαίνει στο μέλλον. Η ιστορία της δημοκρατίας δεν έχει τελειώσει αλλά δεν αποκλείεται κάποια στιγμή να τερματιστεί.

Ακολουθώντας μια γενεαλογική προσέγγιση, στο πρόσφατο ογκώδες, αλλά όχι και πυκνογραμμένο, βιβλίο του ο John Keane επιχειρεί να καταγράψει την ιστορική πορεία της δημοκρατίας τα τελευταία 2.500 χρόνια και, με μια κατά βάση αισιόδοξη μελλοντολογική ματιά, να περιγράψει τις προοπτικές της στον μετανεωτερικό 21ο αιώνα. Αυστραλιανής καταγωγής, ο John Keane, καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο πανεπιστήμιο του Westminster και στο Wissenschaftszentrum στο Βερολίνο, μέλος της American Institutions of Democracy Commission, ο οποίος ίδρυσε το 1989 στο Westminster το Centre for the Study of Democracy, θεωρείται στη Βρετανία ως ένας από τους εγκυρότερους θεωρητικούς της δημοκρατίας και του πολιτικού φαινομένου. Μεταξύ άλλων έχει δημοσιεύσει τα βιβλία *Democracy and Civil Society* (1988), *Reflections on Violence* (1996), *Civil Society: Old Images, New Visions* (1998), *Václav Havel: A Political Tragedy in Six Acts* (1999), *Violence and Democracy* (2004) και *Global Civil Society?* (2003). Συνέγραψε επίσης τη βραβευμένη βιογραφία *Tom Paine: A Political Life* (1995) και το *The Media and Democracy* (1991) το οποίο έχει μεταφραστεί σε 25 γλώσσες, μεταξύ των οποίων και τα ελληνικά.

Στον λίγο καιρό που έχει κυκλοφορήσει, το *The Life and Death of Democracy* έχει συγκεντρώσει την προσοχή της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας και των βιβλιοκριτικών καθώς πρόκειται για ένα εξαιρετικά καλογραμμένο και εμπνευσμένο πόνημα που περιέχει πλήθος ιστορικών, πολιτιστικών, πολιτικών και άλλων τεκμηρίων και θεμελιώσεων. Κατά την άποψή μας, το βιβλίο είναι και έντονα προκλητικό από δύο τουλάχιστον απόψεις: πρώτον, αμφισβητεί τη στερεοτυπική παραδοχή ότι λίκνο της δημοκρατίας είναι η αρχαία Ελλάδα, η Αθήνα και, δεύτερον, αντιμετωπίζει με όχι αφελή αισιοδοξία τις μετεξελίξεις που παρατηρούνται στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα τις τελευταίες δεκαετίες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Μιλά σχεδόν τόσο πολύ για το μέλλον της δημοκρατίας μας όσο και για το παρελθόν αλλά και την τρέχουσα συνθήκη της. Θα έλεγε κανείς ότι πρόκειται για μια παγκόσμια ιστορία της δημοκρατίας που ξεκινά από τους αρχαίους χρόνους σε Ευρώπη και Ασία, περνά επιδέξια από τον Machiavelli και από τους ιδρυτές της αμερικανικής δημοκρατίας, για να καταλήξει στη σύγχρονη τηλεοπτική δημοκρατία. Ένα μειονέκτημα του βιβλίου είναι ότι δεν συνομιλεί ικανοποιητικά με την ειδική βιβλιογραφία αλλά και δεν τεκμηριώνει επαρκώς ορισμένα από τα επιχειρήματά του.

Σε ό,τι αφορά όμως τις δύο προκλήσεις: μέχρι τώρα, σε οποιοδήποτε βιβλίο πολιτικής θεωρίας ή πολιτικής κοινωνιολογίας, άρθρο ή λήμμα όπου αναλύεται η δημοκρατία ο συγγραφέας αναφέρεται σχεδόν τελετουργικά στις αρχαιοελληνικές ρίζες της έννοιας αυτής – *δήμος + κρατώ*. Αξιοποιώντας αρχαιολογικό υλικό, ο Keane ξεφεύγει από την επί δύο τουλάχιστον αιώνες αυτονόητη αυτή παραδοχή

(το δόγμα της Δύσης, όπως το αποκαλεί) και υποστηρίζει ότι τόσο ως λέξη όσο και ως τρόπος διαχείρισης της συλλογικής ζωής, η 'δημοκρατία' είναι παλαιότερη από τους αρχαίους Έλληνες και μεταφέρθηκε σ' αυτούς από τη Μεσοποταμία. Δεν είναι μόνο ότι η λέξη *δήμος* φαίνεται να προέρχεται από το σουμεριακό *dumu* (που σημαίνει τους κατοίκους ή τα τέκνα ενός τόπου) αλλά, πρωτίστως, ότι η πρακτική της αυτο-κυβέρνησης μέσω ανεξάρτητων συνελεύσεων ξεκίνησε στη Μεσοποταμία περί το 2000 π.Χ., ταξίδεψε ανατολικά στην Ινδία γύρω στο 1500 π.Χ. και, προτού διαδοθεί και καλλιεργηθεί στην Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, είχε περάσει από τις φοινικικές πόλεις. Η Αθήνα του χρυσού αιώνα διεκδίκησε για λογαριασμό της το μονοπώλιο της δημοκρατίας και τη χρησιμοποίησε αναδρομικά ως κριτήριο της πολιτισμικής της διαφοράς απ' τους βαρβάρους. Όπως η πυρίτιδα, η τοπογραφία και άλλες εφευρέσεις, η δημοκρατία επινοήθηκε για πρώτη φορά στην Ανατολή και καλλιεργήθηκε περαιτέρω στη Δύση. Έτσι, η 'πεποίθηση ότι η δημοκρατία είναι ένα δώρο της Ευρώπης προς τον κόσμο πεθαίνει σκληρά' – είναι μια από τις αυταπάτες με τις οποίες έχουμε ζήσει για πάρα πολλά χρόνια.

Χωρίς να παρουσιάζει αδιαμφισβήτητες εμπειρικές ενδείξεις και οπωσδήποτε ερχόμενος σε ευθεία αντιπαράθεση με τις τρέχουσες ισλαμοφοβικές παραδοχές, ο Keane υποστηρίζει ότι πολύ πριν αυτή διαδοθεί στη Δύση, η δημοκρατία είχε ρίζες στις πρώιμες ισλαμικές κοινωνίες. Εκεί, η 'κοινωνία πολιτών' ήταν ιδιαίτερα αναπτυσσόμενη καθώς υπήρχε διακριτό εμπορικό και αστικό δίκαιο για την προστασία του εμπορίου και της ιδιοκτησίας. Θεωρεί μάλιστα πως οι δυτικοί ιστορικοί έχουν κακώς έχουν διαδώσει την ιδέα ότι ανέκαθεν οι κοινωνίες εκείνες κυβερνούντοσαν από 'ανατολικές δεσποτείες'. Αυτό, κατά τον συγγραφέα, έγινε αργότερα και εν μέρει προκλήθηκε από ξένες κατακτήσεις και τη δυτική αποικιοκρατία. Επίσης υποστηρίζει ότι η επανεμφάνιση της δημοκρατίας στη Δύση δεν ήταν μια προσπάθεια απομάκρυνσης από τις (υποτιθέμενες αυταρχικές) ανατολικές παραδόσεις, αλλά ένας τρόπος να τις ανταγωνιστούν. Ο συγγραφέας εντοπίζει τα πλέον πρώιμα ευρωπαϊκά κοινοβούλια στην Ισπανία του 12^{ου} αιώνα, ως άμεση απάντηση των χριστιανών βασιλέων στην απειλή του δημοκρατικού Ισλάμ. Να σημειωθεί, τέλος, ότι ο Keane δηλώνει πως υποχρεώθηκε να αρχίσει τις εργασίες για την έκδοση του βιβλίου του όταν διαπίστωσε έναν πραγματικό κίνδυνο για τη δημοκρατία που προέρχεται από την ίδια χώρα που (αυτο)χρίστηκε υπερασπιστής της αυτοδιάθεσης – τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Η δεύτερη πρόκληση του βιβλίου έγκειται στο ότι ο συγγραφέας θεωρεί πως από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα οι δυτικές αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες γνωρίζουν διαρκώς ποιοτικές μεταβολές και έχουν εισέλθει ανεπιστρεπті στο στάδιο της 'μετα-κοινοβουλευτικής' δημοκρατίας. Θέλοντας ίσως να αποφύγει

τον τυπολογικό συρμό του ‘μετά’, ονομάζει τη νέα αυτή μορφή ‘παρατηρητική δημοκρατία’ [participatory democracy], όρος που ούτε στην αγγλική ηχεί καλά, τον οποίο όμως εισάγει προκειμένου να αποδώσει πιστότερα τις εν λόγω μεταβολές. Κύρια χαρακτηριστικά της ‘παρατηρητικής δημοκρατίας’, ως ένα εν τέλει καινούργιο μοντέλο δημοκρατίας, είναι ο πολλαπλασιασμός κυβερνητικών και μη κυβερνητικών θεσμών ελέγχου των μηχανισμών και διαδικασιών λήψης και εφαρμογής αποφάσεων τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα σε υποεθνικό, εθνικό και πλανητικό επίπεδο. Είναι προφανές, λοιπόν, πως στο νέο περιβάλλον διαδικασίες διαβούλευσης, τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας, προπάντων δε τα νέα (διαδίκτυο, κινητή τηλεφωνία, twitter, blogs κ.λπ.), εναλλακτικοί συμμετοχικοί θεσμοί, κοινωνικά κινήματα, ΜΚΟ και διερευνητική δημοσιογραφία παίζουν αποφασιστικό ρόλο. Πρόκειται για ένα νέο ιστορικό είδος δημοκρατίας που ξεχωρίζει τόσο από την άμεση δημοκρατία των συνελεύσεων, όσο και από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, για ‘μία εκδοχή μετα-κοινοβουλευτικής πολιτικής που ορίζεται από την ταχεία ανάπτυξη πολλών διαφορετικών ειδών εξω-κοινοβουλευτικών ελεγκτικών μηχανισμών’ οι οποίοι δεν καταργούν μεν τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς πλην όμως περιπλέκουν τη θεσμική οργάνωση των δημοκρατικών κοινωνιών σε εξαιρετικό βαθμό θέτοντας μια σειρά νέων αξιωμάτων. Λόγω χάρη, ο παλιός κανόνας ‘ένα πρόσωπο, μία ψήφος, ένας αντιπρόσωπος’ υποκαθίσταται ή/ και συμπληρώνεται από την αρχή: ‘ένα πρόσωπο, πολλά συμφέροντα, πολλές φωνές, πολλαπλές ψήφοι, πολλαπλοί αντιπρόσωποι’.

Ένα άλλο ζήτημα είναι η νομιμοποίηση αυτών των νέων θεσμικών μορφωμάτων καθώς, συχνά, οι αντιπρόσωποι τους σε διαδικασίες διαβούλευσης και συμμετοχικής διακυβέρνησης δεν είναι εκλεγμένοι και εξουσιοδοτημένοι μέσα από κλασικές διαδικασίες ανάδειξης αντιπροσώπων, ωστόσο όμως επικαλούνται το δημόσιο συμφέρον και συχνά η ‘κοινή γνώμη’ τους αποδέχεται ως υπερασπιστές του. Κατά τον Keane, το ‘ποιος ελέγχει τους παρατηρητές’, αν και καιρίο, δεν είναι το αποφασιστικό ζήτημα στην παρατηρητική δημοκρατία. Απεναντίας, αποφασιστικό ζήτημα είναι ο ‘εκδημοκρατισμός της δημοκρατίας’ μέσα από την εμπέδωση μιας κουλτούρας ψηφοφοριών και πολλαπλασιασμού των σημείων και των μέσων ελέγχου και παρατήρησης των φορέων εξουσίας από την κοινωνία πολιτών, έτσι ώστε το ερώτημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ‘ποιος και πότε δικαιούται να ψηφίσει’ στην παρατηρητική δημοκρατία να μετατρέπεται ‘που και ποιόν δικαιούται κανείς να ψηφίσει, μέσω ποιων αντιπροσώπων’. Ενώ παλιότερα τα πεδία ελέγχου και παρατήρησης ήταν τα κόμματα και οι κυβερνήσεις, τώρα είναι όλες οι περιοχές της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Ενώ παλιότερα τα μέσα ελέγχου ήταν τοπικοί θεσμοί δημόσιας εξουσίας εντός της κρατικής επικράτειας (δικαιοσύνη, κοινοβουλευτικές επιτροπές), τώρα είναι εξω-

κομματικές, εκτός κοινοβουλίου ακόμη και μη εκλεγμένες οντότητες της κοινωνίας πολιτών εντός και εκτός κρατικής επικράτειας.

Ο Keane έχει επίγνωση του διφορούμενου της ‘παρατηρητικής δημοκρατίας’ και άρα των αρνητικών της πλευρών: έλλειμμα αντιπροσώπευσης, σκανδαλολογία, ανατροπή των σχέσεων ιδιωτικού-δημόσιου μέσα από την τηλεκρατία, θεαματοποίηση και προσωποποίηση της πολιτικής, απάθεια και κνισμός. Ωστόσο, υιοθετώντας –και είναι από τους λίγους– μια σαφώς αισιόδοξη στάση θέλει να πιστεύει ότι οι πιθανότητες να εκδημοκρατιστεί και άρα να ζωντανέψει και πάλι η δημοκρατία είναι περισσότερες από τις πιθανότητες να οδηγηθεί στον θάνατό της.

Νίκος Δεμερτζής

Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μτφρ. Γ. Πάσχος, Σαββάλας, Αθήνα 2004, σελ. 729

Στις μέρες μας η διάσημη άποψη του Churchill ότι ‘η δημοκρατία είναι ένα αρκετά κακό πολίτευμα, αλλά παρόλα αυτά καλύτερο απ’ όλα τα καθεστώτα που έχουν δοκιμαστεί μέχρι τώρα’ (σε ελεύθερη απόδοση του Schmidt) αποτελεί συνήθως καταληκτικό επιχείρημα σε κάθε συζήτηση για το ιδανικό πολίτευμα ή τα θετικά και αρνητικά πολιτειακών μορφών. Έχαιρε όμως πάντα η δημοκρατία τέτοιας εκτίμησης; Επιπλέον, τι συμβαίνει με τις δημοκρατίες όπως τις συναντάμε στην καθημερινή πολιτική πρακτική, ως λειτουργικά καθεστώτα; Τι συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε για αυτό το πολίτευμα μετά την ανασκόπηση παλιών και νεότερων θεωριών και την ανάλυση των επιδόσεων των ‘πραγματικά υπαρχουσών δημοκρατιών’;

Αυτή την προβληματική επιχειρεί να αναπτύξει και να επεκτείνει στο βιβλίο του ο Manfred Schmidt, καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Εκκινώντας από την αρχαιοελληνική ετομολογία της ‘δημοκρατίας’, ερμηνευόμενης ως λαϊκής κυριαρχίας (με τον ‘λαό’ να ορίζεται πολιτικά και όχι εθνοτικά), παρουσιάζει τους προδρόμους των σύγχρονων θεωριών της δημοκρατίας. Κάνοντας έναν πρωταρχικό αναλυτικό διαχωρισμό μεταξύ ‘εμπειρικών’ ή ‘ρεαλιστικών’ και ‘κανονιστικών’ θεωριών της δημοκρατίας, παρουσιάζει τη δημοκρατία και γενικότερα τις πολιτειακές μορφές στον Αριστοτέλη (και τον Πλάτωνα), μια τυπολογία που αποτέλεσε προηγούμενο για κάθε μεθύτερη ενασχόληση με το ζήτημα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι η εννοιολόγηση της ‘δημοκρατίας’ ως το καλύτερο δυνατό πολίτευμα απέχει πολύ από τις απόψεις του Αριστοτέλη αλλά και της μετέπειτα ιστορίας της δυτικής πολιτικής σκέψης μέχρι τη νεωτερικότητα. Ο ίδιος ο όρος ‘δημοκρατία’ αποτελούσε ως επί το πλεί-